

ЗАГАДКОВА «СМАГЛЯВА ЛЕДІ» 130-ГО ШЕКСПІРІВСЬКОГО СОНЕТА

У статті з позицій мовностилістичного та літературознавчого аналізу розглянуто архівір В. Шекспіра – сонет 130-й «My mistress' eyes are nothing like the sun» у порівнянні з його українськими перекладами. Автор, уживаючи низку художніх прийомів, що їх пізніше буде схарактеризовано терміном «романтична іронія», послідовно руйнує ілюзію «ідеального образу» коханої жінки в сучасній йому інтимній ліриці, та водночас створює новітню парадигму цього образу – саме через застосування слів загальноповживаних, подеколи й просторічних. Отже, у статті показано, як досягнення цієї мети відбито в українських перекладах вірша.

Ключові слова: поезія, сонет, творчість В. Шекспіра, інтимна лірика, іронія, поетична лексика, переклад.

Н.В. Науменко

ЗАГАДОЧНАЯ «СМУГЛАЯ ЛЕДИ» 130-ГО ШЕКСПИРОВСКОГО СОНЕТА

В статье с позиций языково-стилистического и литературоведческого анализа рассмотрен шедевр В. Шекспира – сонет 130-й «My mistress' eyes are nothing like the sun» в сравнении с его украинскими переводами. Автор, применяя ряд художественных приемов, которые впоследствии будут охарактеризованы термином «романтическая ирония», последовательно разрушает иллюзию «идеального образа» возлюбленной в современной ему интимной лирике и притом создает новую парадигму данного образа – именно через использование слов общеупотребительных, иногда

просторечных. Итак, в статье показано, как достижение данной цели отражено в украинских переводах стихотворения.

Ключевые слова: поэзия, сонет, творчество В. Шекспира, интимная лирика, ирония, поэтическая лексика, перевод.

N. Naumenko

THE MYSTICAL 'DARK LADY' IN THE 130TH SONNET BY WILLIAM SHAKESPEARE

The author of the proposed article surveys the 130th sonnet by William Shakespeare, 'My mistress' eyes are nothing like the sun,' using the methods of linguostylistic and literary critical analysis, along with its Ukrainian translations compared correspondingly to the original and to each other. Firstly, there was shown that, in modeling the sequence of the event of a writ's life (particularly his desperate love to so-called 'dark lady') in a triad 'thesis-antithesis-synthesis,' and involving the sensual (theme, idea, problem) and formal (composition, language, tropes, genre and style conceits) into its imagery structure, the sonnet turns to be a great pattern of intellectual poetry. Upon using the array of means which would be thereafter characterized as 'romantic irony,' Shakespeare did consequently destroy the illusion of 'an ideal image' of a beloved woman in love poetry by his contemporaries; whereas he created the new paradigm of the noticed image – just due to the colloquial, even sometimes brutal words. Therefore, the author of this article has to show this purpose to be achieved by Ukrainian translators.

Keywords: poetry, sonnet, W. Shakespeare's works, love lyrics, irony, poetic lexicon, translation.

Сонет, чия історія триває майже вісім століть, повсякчас вабить як поетів, зокрема й початківців, так і літературних критиків. Очевидно, тому, що ця щасливо винайдена, досконало гармонійна в усіх своїх компонентах форма якнайкраще здатна сконцентрувати один із найпоширеніших і

найприродніших видів поетичного мислення – роздум, який увінчується лірико-філософським висновком. Тому сонет визнано жанром інтелектуальної поезії.

Класичному сонетові притаманна передусім незатуманеність точно спрямованої, виплеканої думки; він призначений для поетів «ясного мислення», для вираження не випадкових, добре зважених на терезах розуму почуттів. Вагомому смислового наповненню класичного сонета добре відповідає його кристалоподібна форма [2, с. 145; 9, с. 129] – строгість графіки, благородне звучання, зумовлене чіткою системою чергування рим.

Мета нашого дослідження – виявити семантичну та естетичну роль концептів, якими показано любовне почуття у 130-му сонеті В. Шекспіра («*My mistress' eyes are nothing like the sun*»), з'ясувати їх трансформації та шляхи синтезу в українських перекладах цього архітвору.

Загалом класичний сонет (італійського або французького гатунку) заведено розглядати як філософський твір незалежно від тематики, оскільки в його композиції очевидною є гегелівська тріада: *теза (перший катрен)* – *антитеза (другий катрен)* – *синтез (терцети)*. Саме тому вже в ХХ століття Й.Р. Бехер наголошував на особливій драматургічності сонета. Дмитро Павличко у передмові до антології «Світовий сонет» продовжував цю думку: «Сонет – найменший драматичний жанр. Водночас, залежно від потреби, він може бути портретом або одою, інвективою або сповіддю, пейзажем або стислим філософським трактатом».

Однак тут ітиметься про якісно відмінну від італійського модифікацію сонета – англійський, або, як називають його віршознавці, «шекспірівський». Болгарський дослідник Олександр Шубранов визнає, що завершальна частина подібного роду сонета (останні лише два, а не шість рядків) виявляється подеколи в очевидній опозиції до всього сказаного в попередніх дванадцяти [9, с. 130]. Промовистою ілюстрацією до цієї тези можна назвати сонет 130-й, який і став об'єктом нашого дослідження.

Сонет дає можливості залагодити суперечності. Іншими словами, це художницьке збалансування стабільного й змінного, це діалог із самим собою, зі світом; це особлива інтенсивність і концентрація матеріалу. Сонет – це й краса переходу драматичних переливів поетичного змісту. Зрештою, це особливе стильове мислення, яке привертає увагу передусім поетів усе-таки раціоналістичного складу, попри певну консервативність (канонічність), у сонеті закодована іманентна здатність до самооновлення – що є підставою для його вічного переосмислення.

Відомо, що образ Смаглявої леді – одна з найбільших таємниць у дослідженнях образної структури шекспірівських сонетів (із 127-го до 152-го включно). До цієї проблеми зверталися шекспірознавці як англійські, так і українські та російські. Зокрема, представники автобіографічного підходу до аналізу сонетів (Свінберн, Ферніваль, Дауден та інші) вбачали її прототипом придворну даму Єлизавети Першої – леді Мері Фіттон. Тим-то на низці російських інтернет-сайтів, які спеціалізуються у культурі доби Відродження, заявлялося майже безапеляційно: «Таємницю Смаглявої Леді розгадано!» (див., напр., www.newslands.ru; www.rusrenesans.com тощо).

Авторитетна «Шекспірівська енциклопедія» свідчить: образ Смаглявої леді неодноразово намагались зіставити с реальною жінкою. Окрім згаданої Мері Фіттон, «кандидатурою» на роль адресата сонетів – із 127-го по 154-й включно – були Емілія Ланьєр (А. Роуз), або ж дружина Джона Флоріо (Дж. Бейт). Проте жодна здогадка не може вважатися правильною через брак неспростовних доказів [див. 3].

Тому сьогодні навколо цього образу виникає ще більше запитань, ніж відповідей. Дослідники, які притримуються суто літературного підходу до аналізу Шекспірових архітворів (Ч. Найт, Стонтон, Дайс, Деліус), зазначають, що молода дама була світлошкірою білявкою, а тому за єдиний прообраз «смаглявої коханої» може правити **збірний портрет жінок** – об'єктів оспівування для французьких та італійських сонетярів іще до Шекспіра.

Що ж, збірний то й збірний. Є доволі цікава й водночас смілива думка, що 130-й сонет – не що інше, як літературна **пародія** на класичні любовні сонети часів Петрарки (деякі дослідники відносять цю гіпотезу до 1902 року).

Згодом американець В.Х. Оден, описуючи омріяну ним «школу поетів», стверджував, що саме писання пародій мало б бути єдиним жанром літературної критики; і справді, Шекспір у 130-му сонеті виступив по суті критиком, декодувавши не якийсь один текст, а цілий масив; зробивши спробу похитнути панівну парадигму любовної поезії та водночас створити нову.

Сто тридцятий сонет Вільяма Шекспіра – центральний твір тематичної групи сонетів, присвячених «смаглявій леді» – жінці з темним волоссям і очима. Образ коханої в сонетах – це звичайна жінка, зовсім не ангельської зовнішності. Але вона для поета найкраща, вона викликає у нього почуття гарячі і пристрасні.

Право на щастя, право любити і бути коханими мають звичайні люди, а не тільки обрані – це думка вповні відповідає філософії Ренесансу. Шекспір описує в сонетах цілком земну любов, з мріями продовжити себе в дітях, з ревнощами, з образами через зраду, зі стражданнями від довгої розлуки, з насолодою від близькості з коханою людиною. Шекспір, розмірковуючи про найвитонченіші аспекти любові, запозичував поетичну лексику та метафоричні образи попередників, водночас послуговувався ними, аби наголосити на земній сутності жінки, яку він вважає найкращою

поміж тими,

Що славлені похвалами пустими (переклад Д. Паламарчука. 6, с. 246).

На перший погляд образ Смаглявої леді перегукується з архетипом «молодої» у старозавітній Пісні над піснями Соломона. За оригінальним її текстом, молода постає перед читачами смаглявою або ж темношкірою, з густим, кучерявим волоссям, що низько спадає на обличчя; вуста у героїні схожі на червону стьожку, а щоки уподібнено до двох половинок гранатового яблука [1, с. 25].

Коли ж узяти до уваги контрастні образи, що ними показує свою кохану В. Шекспір, притому вжиті паралельно (це дозволяє англійська мова, що рясніє односкладовими словами), то неможливо не помітити своєрідного «руйнування ілюзій», котре на початку ХІХ ст. стане характерною деталлю романтично-іронічного світогляду. І справді, жінку, описану в сонеті, характеризують такі «неромантичні» деталі:

- очі, зовсім не схожі на сонце (*nothing like the sun*);
- рожеві, а не коралово-червоні уста (*coral is far more red*);
- груди не білосніжні, а, сказати б, «мишачого» кольору (*her breasts are dun*);
- волосся, подібне до чорного дроту (*black wires grow on her head*);
- не схожі на троянди щоки (*no... roses in her cheeks*);
- пахощі, не приємніші за парфуми (*in... perfumes there is more delight than in [her] breath*);
- тверді кроки, на відміну від легкої ходи богинь (*my mistress...treads on the ground*) [8, с. 28].

Наведені порівняння могли б видатися не лише пародійними, а й саркастичними, якби з них не випливали дві безсумнівні чесноти, котрі й визначають унікальність 130-го сонета не лише в доробку Шекспіра, а й в усій світовій інтимній ліриці:

- бажання героя слухати голос коханої, народжене його почуттям до неї;
- незбагненна любов, якою ліричний оповідач її й убачає.

Порівняльне дослідження в перекладознавстві – явище доволі нове. Ще в 50-х рр. ХХ ст. до сфери інтересів компаративістики перекладознавча проблематика не входила, оскільки, як вважали окремі дослідники (В. Коптілов, П. Топер), могла ускладнити вивчення літературних явищ, які виникали одночасно.

Проте з 80-х рр. ставлення до перекладу в порівнянні змінилося. Адже методологія порівняльного літературознавства перспективна тому, що дозволяє зіставляти досвід різноманітних національних культур. А це є важливим для нинішнього етапу українського літературознавства, відкритого до засвоєння та творчого переосмислення нових тенденцій зарубіжної науки про літературу.

Вочевидь, серед Шекспірових сонетів мало який привертав і привертає таку пильну увагу перекладачів, як сто тридцятий. Хрестоматійним у сучасній Україні став варіант Дмитра Паламарчука, широко репрезентований у шкільній програмі з зарубіжної літератури; та водночас виникають і нові – поки не опубліковані, але розміщені на часто відвідуваних Інтернет-сайтах (наприклад, www.ukrcenter.com, www.litakcent.com, shakespeare.zp.ua).

Оскільки зазначений вірш із великим інтересом перекладають і чоловіки, і жінки, то важливо простежити саме гендерний аспект відтворення образу «леді» на тлі того, що він значно актуалізувався у сучасній культурі. Окрім п'єси Б. Шоу «Смаглява леді сонетів», популярною в 1970-х роках була італійська пісня «Mi sono innamorato di Marina», героїня якої дуже була схожа на шекспірівську; у 1987 році варіацію на цю тему створив Стінг (пісня «Sister Moon»). А на початку 2000-х «смаглявою леді сонетів» жартома називали Наталію Сумську, яка виконала головну жіночу роль у виставі за п'єсою Г. Горіна «Кін IV» – блискучому поєднанні мотивів Шекспіра та пісень «Бітлз».

Не так давно в Інтернеті з'явився новітній переклад 130-го сонета авторства В. Марача:

*Ніщо супроти сонця її очі,
З коралом не зрівняєш губ жагу,
Не білосніжна шкіра перс дівочих,
Волосся ж – дріт, що сплівсь в косу тугу;*

*Я бачив роз пелюстки незрівнянні,
Та на її щоках не знайдеш їх,
Й нема нічого в запаху й диханні
Від аромату квітів лугових;*

*Приємний в неї голос, але нині
Звучить для мене музика миліш;
Не бачив ще, яка хода в богині,
Кохана ж по землі ступає лиш.*

*І все ж вона собою тих затьмить,
Що ідеалом нам здались на мить [5].*

Заведено вважати, що сучасні переклади цього сонета як українською, так і (навіть більшою мірою) російською мовами відтворюють його як суто ліричний вірш, а пародійну сутність можна побачити в оригіналі або принаймні у підряднику. У перекладі Марача на створення такої пародійної інтонації працюють нехарактерні для української поетичної мови збіги приголосних (у тексті виділено напівжирним шрифтом), однак сама лексика контрастує з фонетикою у сенсі ліричності.

Для порівняння доцільно розглянути «жіночий» варіант – переклад Олени Тільної:

*Хай очі любої – далеко не сонця,
Й не схожі на корал її уста,
Не сніжно білі перса, і коса,
Мов чорний дріт, колюча та густа.*

*Троянди бачив ніжні й пишні я.
Та на її щоках не бачу їх.*

*І дихання не схоже аж ніяк
На пахоці парфумів дорогих.*

*Люблю вслухатися в її розмови плин,
Хоч музика й приємніша мені.
І хай не бачив я ходу богинь,
Моя кохана ходить по землі.*

*Та я ціную більш свою кохану,
Ніж лестощі в брехливім порівнянні [7].*

Відразу впадає в очі значна кількість неточних рим (*сонця* – *коса*, *я* – *ніяк*, *плин* – *богинь*, *кохану* – *порівнянні*), на відміну від оригіналу, де слова не лише співзвучні, а й у багатьох збігаються кінцеві літери (*sun* – *dun*, *cheeks* – *reeks*, *sound* – *ground*, *rare* – *compare*), що надає віршеві більшої формальної витонченості. Низку рядків перекладено не п'яти-, а шестистоповим ямбом (цього вимагав словесний лад першотвору), водночас можна кваліфікувати цей прийом як вияв жіночого неспокою від роботи над віршем, писаним від імені чоловіка, психологічного моменту «входження в роль» і виходу з неї – з текстом готового перекладу.

Наостанок автор цієї статті виносить на суд читача власний переклад 130-го сонета:

*В її очах не сонця блискотінь,
Тьмяніш коралу вигин уст тремкий,
В'юнке волосся – чорна волосінь,
Відкритих пліч ясніший сніговій.*

*Дамаських рож червоно-білий цвіт
Не грав і хвильки на її лиці,*

*І дихання її не так п'янить,
Як лугові пахучії жовтці.*

*Та я люблю слова її сяйні,
Хоч музика й приємніша, бува;
Ходи богинь – не бачити мені,
Моя ж кохана стежкою ступа.*

*Та її образ – чарівніший весь,
Аніж цвітисте плетиво словес.*

Узагальнюючи, варто наголосити на таких моментах.

Попри змінність і варіантність певних формальних ознак (схем римування, специфічного розміру, інших особливостей) жанровий канон сонета передбачає основне: концептуальність, яка має бути реалізована через певний композиційний ритм за універсальною схемою: теза – антитеза – синтез. Отож, цей особливий жанр є унікальним способом передати драматичне обдарування поета, що перебуває у постійному напруженому полі діалогічності життя, його амбівалентності. А композиція твору, за словами І. Франка, – «діло розуму». Тобто, рацію виступає як організатор поетичного матеріалу, його специфічної структури. За художником, вочевидь, велике право вибору: канон тут не є догмою, що скеровує митця.

«Схема» розвитку драматичної лінії 130-го Шекспірівського сонета підказує дослідникові найзагальніший напрям розвитку думки, настрою, розмислу, дає змогу бачити мистецьку проблему в її органічному діалектичному протиборстві й примиренні, гармонізації.

Сонет, особливо шекспірівського гатунку, дає можливості залагодити суперечності. Іншими словами, це художницьке збалансування стабільного й змінного, це діалог із самим собою, зі світом; це особлива інтенсивність і концентрація матеріалу. Сонет – це й краса переходу драматичних переливів

поетичного змісту, де на контрастах твориться образ кохання, яке, за Сосюрою, приходиться «через тисячі літ».

Зрештою, це особливе стильове мислення, яке привертає увагу передусім поетів раціоналістичного складу, яким і був Шекспір. Адже, попри певну консервативність (канонічність), у сонеті закодована іманентна здатність до самооновлення, – це підстава для його вічного переосмислення, а в сучасному культурному часопросторі – також через переклад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Куприн А.И. Суламифь [повість] / А.И. Куприн. – К. : Либідь, 2000. – 48 с.

2. Науменко Н.В. Концепти життя і творчості поета в сонетній жанрострофі / Наталія Науменко // Питання літературознавства. Науковий збірник. – Вип. 90. – 2014. – Чернівці : Вид-во ЧНУ, 2014. – С. 144-155.

3. Смуглая леди сонетов [Электронный ресурс] / Шекспировская энциклопедия. – Режим доступа :

<http://dic.academic.ru/dic.nsf/shakespeare/530>

4. Сонети Шекспіра про кохання [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://mojaosvita.com.ua/literatura/soneti-shekspira-pro-koxannya-temi-i-kritika/>

5. Шекспір В. Сонет 130-й [Електронний ресурс] / Вільям Шекспір ; пер. з англ. В. Марача. – Режим доступу :

<http://shakespeare.zp.ua/texts.item.109/>

6. Шекспір В. Сонет 130-й / Вільям Шекспір ; пер. з англ. Д. Паламарчука // Світової поезії світ : програмні твори. – К. : Обереги, 2003. – С. 246. – (Хрестоматія IV).

7. Шекспір В. Сонет 130-й [Електронний ресурс] / Вільям Шекспір ; пер. з англ. О. Тільної. – Режим доступу :

<http://www.ukrcenter.com/Література/Вільям-Шекспір/822882>

8. Шекспір В. Сонети = *Sonnets* / Вільям Шекспір ; коментарі та запитання для обговорення Т. Тітової. – К. : Арій, 2015. – 32 с. – (Читаю англійською).

9. Shubranov, A. Shakespeare's Proleptic Refashioning of the Renaissance Sonnet / Alexander Shubranov // Шекспірівський дискурс. – Вип. 3. – 2013. – С. 128-144. – (Англійською мовою).